

Yapay Zeka

Ders 3 - Bölüm 2

Doç. Dr. Mehmet Dinçer Erbaş
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Mühendislik Fakültesi
Bilgisayar Mühendisliği Bölümü

Problem çözən etmen

- Basit refleks etmeni direkt olarak durumları aksiyonlara eşler
- Bu sebeple bu eşleştirme saklanamayacak kadar büyük yer kaplaması ve öğrenilmesinin çok uzun süre alacağı çevrelerde basit refleks etmenler başarılı olamaz.
- Hedef tabanlı etmenler ise gelecekteki aksiyonları ve bu aksiyonların getirilerini hesaplayarak bu tür çevrelerde başarılı olabilirler.
- Problem çözən etmenler kendilerini istenilen durumlara götürecek aksiyon sıralarını bulan hedef tabanlı etmenlerdir.
- Akıllı etmenler beklenilen performans ölçülerini maksimize etmeye çalışırlar.
 - Bu durumu basitleştirmek için etmenin hedefini tanımlayabilir ve bu hedefe ulaşmayı amaçlayabiliriz.
- Hedefler, etmenin başarmaya çalıştığı amaçları sınırlılaştırarak etmenin davranışını tamamlamıza yardımcı olur.
- Problem çözümündeki ilk adım, şu anki duruma ve etmenin performans ölçüsüne göre oluşturulan **hedef formülasyonu** yapmaktır.

Problem çözən etmen

- Hedef bir durumlar kümesidir
 - ~ Etmenin görevi, hedef duruma ulaşmasını sağlayacak aksiyon sırasını (şimdi ve gelecekte gerçekleştirmesi gereken aksiyonları) bulmaktır.
 - ~ Bunu yapabilmek için etmen öncelikle, hangi tür durum ve aksiyonları değerlendirmesi gerekiğine karar vermelidir.
 - ~ Verilen bir hedef için değerlendirilmesi gereken aksiyon ve durumları belirleme aktivitesine **problem formülasyonu** denir.
 - ~ Bir etmenin sonuçlarını bilmediği birçok seçeneği olduğunda, bilinen sonuçları olan farklı aksiyon sıralarını deneyebilir ve sonunda en iyi sırayı seçebilir.
 - Bu şekilde aksiyon sırası aramaya **arama** diyoruz.
 - ~ Bir arama algoritması bir problemi girdi olarak alır ve bu problemi çözen bir aksiyon sırasına dönüş yapar.
 - ~ Çözüm bulunduktan sonra çözümü oluşturan aksiyonlar gerçekleştirilebilir – çalışma aşaması

Problem çözən etmen

- Formüle et, arama yap ve uygula

fonksiyon BASIT-PROBLEM-COZEN-ETMEN (*algı*) **dönüş** bir aksiyon
girdiler: *sira*, bir aksiyon sırası, başta boş

durum, dünyanın şu anki durumunun tanımı

hedef, bir hedef, başta tanımsız

problem, problem formulasyonu

durum <== DURUMU-YENILE(*durum*, *algı*)

if *sira* boş **then**

hedef <== HEDEF-FORMÜLE-ET(*durum*)

problem <== PROBLEM-FORMÜLE-ET(*durum*, *hedef*)

sira <== ARAMA(*problem*)

if *sira* = başarısız **then return** null aksiyon

aksiyon <== ILK(*sira*)

sira <== GERISI(*sira*)

return aksiyon

Problem çözən etmen

- Etmen hedefini formüle ettikten sonra bir arama prosedürü kullanarak problemi çözer.
- Daha sonra bu çözümü kullanarak yapacağı aksiyonlara sırasıyla karar verir.
 - ~ İlk aksiyonu uygular, daha sonra bir sonrakini, daha sonra bir sonrakini...
- Çözüm tamamlandığında etmen yeni bir hedef formüle eder.

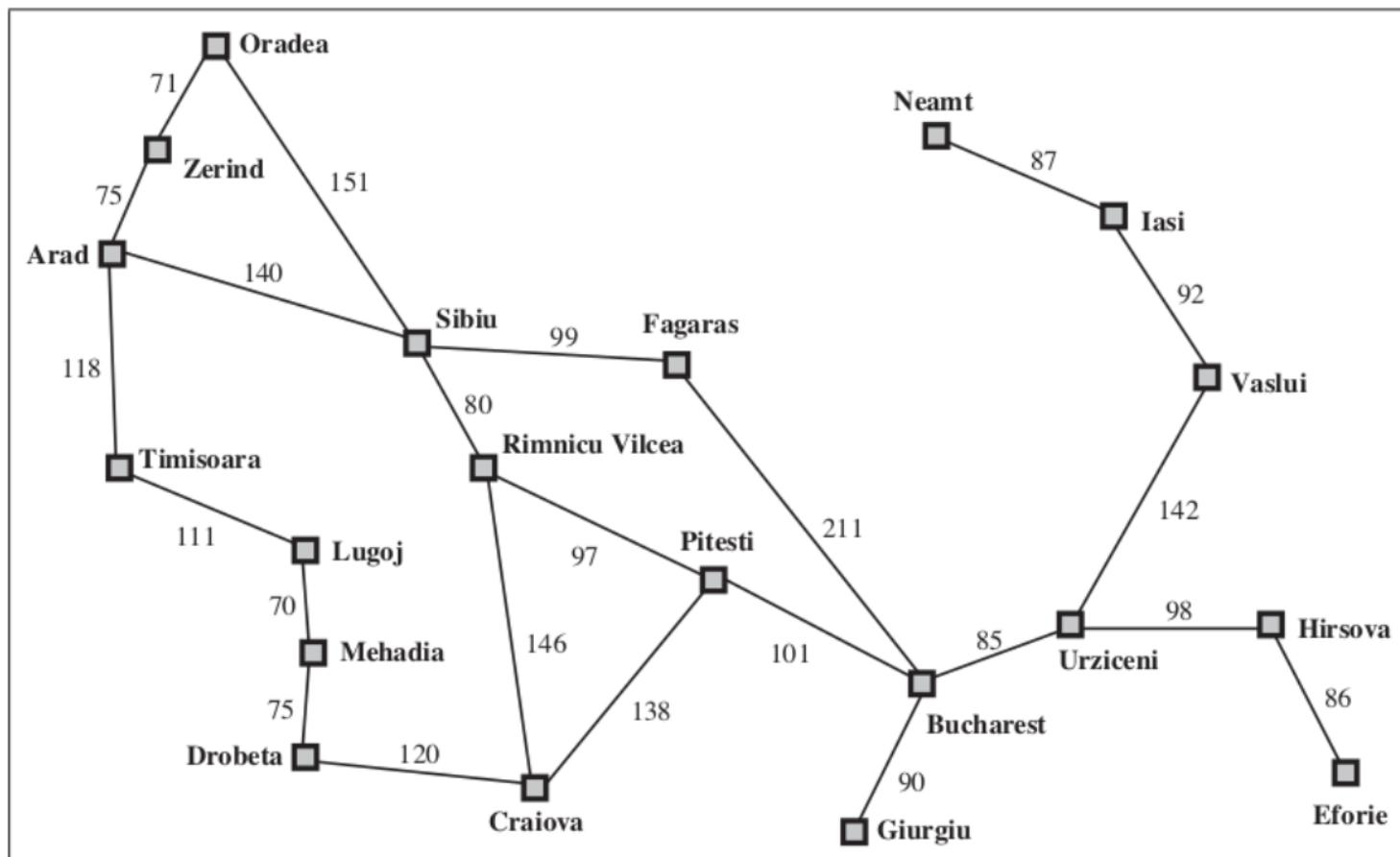
Problem çözən etmen

- Örnek: Romanya tatil
 - ~ Etmenin Romanya'nın Arad şehrinde tatil yaptığı farzedelim.
 - ~ Etmenin anlık olarak birçok farklı performans ölçüsü olabilir
 - Örneğin: güneşlenme, Romancesini geliştirme, etrafi gezme, gece gezmesi, yorgunluktan kaçınma vb.
 - ~ Etmenin bir sonraki gün Bükreş'ten dönüş bilet olsun.
 - Bu durumda etmen bir gün içerisinde bulunduğu şehirden Bükreş'e gitmelidir.
 - Öyleyse etmenin hedef olarak Bükreş'e gitmeyi seçmesi mantıklıdır.
 - ~ Etmeni Bükreş'e zamanında ulaştırmayan aksiyonlar fazla düşünmeden reddedilebilir ve bu sayede etmenin karar verme problemi basitleştirilebilir.

Problem çözən etmen

- Örnek: Romanya tatili
 - ~ Etmenin buradaki görevi, şimdi veya gelecekte kendisini hedef durumuna ulaşırıacak hamleleri seçmektir.
 - Eğer etmen, "sol ayağını bir adım ileri at" veya "direksiyonu 1 derece çevir" gibi alt seviye aksiyonları değerlendirseydi bulunduğu yerden pek de uzağa gidemezdi.
 - Öyleyse etmen, kendini hedefe ulaşırabilecek aksiyonları değerlendirmelidir.
 - Bu durumda etmenin hedefi Bükreş'e araba ile gitmek olsun.
 - Problem formülasyonu, Bükreş'e gitmek için değerlendirilecek aksiyonlar ve durumları içerecektir.
 - Etmen hedef olarak Bükreş'e araba ile gitmeyi belirledi. Şimdi bunun için Azad şehrinden nereye gitmesi gerektiğini düşünür
 - ~ Azad'dan Bükreş'e gidebilmek için üç farklı yol vardır
 - ~ Siblu, Timisoara ve Zerind şehrleri üzerinden
 - Etmenin bu yolları kullanabilmesi için Romanya'daki yollar hakkında bilgisi olmalıdır.

Problem çözən etmen

Problem çözən etmen

- Etmenin Romanya yollarını gösteren bir haritası olsun
 - ~ Bu durumda harita üzerindeki noktalar, etmenin ulaşabileceği durumlar ve alabileceği aksiyonlar hakkında bilgi verir.
 - ~ Bu bilgiyi kullanarak etmen, farklı üç şehirden geçen yolları aldığımda yolculuğunun ne şekilde geçeceğini değerlendirebilir.
- Genel olarak bir etmenin anlık olarak birden fazla opsyonu olduğunda gelecekteki aksiyonları doğrultusunda neler olacağını değerlendirebilir.
- Öyleyse, etmenin çevresinin özelliklerini inceleyelim.
 - ~ Çevre gözlemlenebilirdir, etmen bulunduğu durumu bilir.
 - ~ Çevre kesiklidir, etmen bulunduğu durumda seçebileceğimi sınırlı sayıda aksiyondan birini seçebilir.
 - ~ Çevre bilinendir, etmen yaptığı aksiyonlar sonrası hangi durumlara ulaşacağını bilir.
 - ~ Çevre deterministikdir, her aksiyonun tam olarak bir sonucu vardır.

Problem çözən etmen

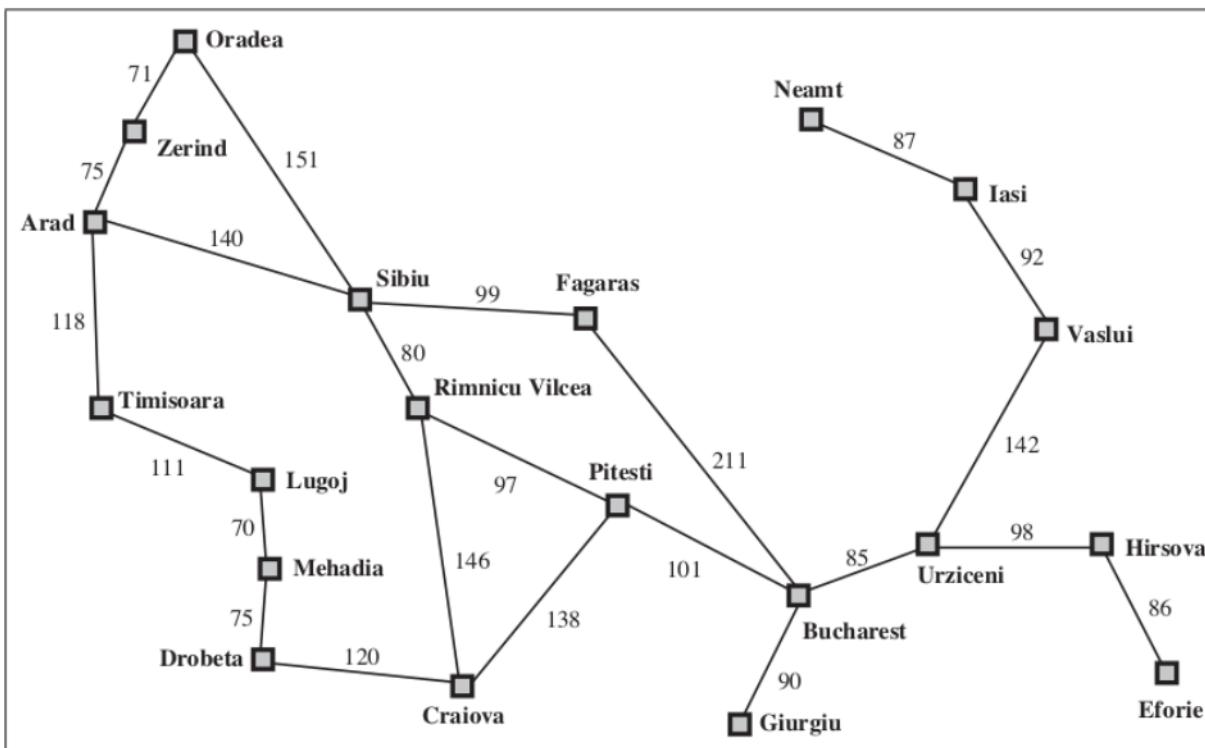
- İyi-tanımlanmış (ing: well-defined) problemler ve çözümleri
 - ~ Bir problem beş bileşen ile resmi olarak tanımlanabilir:
 - **Başlangıç durumu**, etmenin probleme başladığı durum.
 - ~ Örnekte İçinde(Arad)
 - Gerçekleştirilebilecek **aksiyonların** tanımı
 - ~ Belli bir durum s düşünüldüğünde, s durumunda gerçekleştirilebilecek aksiyonlar AKSİYONLAR(s) tarafından verilir.
 - Örnekte Arad şehrinde uygulanabilecek aksiyonlar {Git(Sibiu), Git(Timisoara), Git(Zerind)}.
 - Her aksiyonun ne yaptığıının tanımı. Bu tanıma **geçiş modeli** (ing: transition model) denir.
 - ~ SONUÇ(s,a), s durumunda a aksiyonu yapılrsa ulaşılan durumu belirtir.
 - ~ Bir durumdan tek aksiyon ile ulaşılabilen durumlara, o durumun ardılı (ing: successor) denir.
 - Örnekte SONUÇ(İçinde(Arad),GIT(Zerind)) = İçinde(Zerind)
 - ~ Başlangıç durumu, aksiyonlar ve geçiş modeli içsel olarak durum uzayını (geçilebilecek durumlar) tanımlar.

Problem çözən etmen

- İyi-tanımlı problemler ve çözümleri
 - ~ Bir problem beş bileşen ile resmi olarak tanımlanabilir:
 - **Hedef testi**, verilen bir durumun hedef durumu olup olmadığını belirler.
 - ~ Bazı durumlarda hedef olarak belirlenen durumlar kümesi vardır ve hedef testi verilen durumun bu kümede olup olmadığını söyler.
 - Örnekte hedef durum kümesi {İçinde(Bükreş)}
 - **Yol maliyeti** fonksiyonu, mümkün olan her yola sayısal bir maliyet değeri verir.
 - ~ Durum uzayında bir **yol**, bir dizi aksiyon ile birbirine bağlanan bir dizi durumdur.
 - ~ Adım maliyeti, belli bir durumda alınacak aksiyona maliyet değeri verir.
 - ~ s durumunda a aksiyonu ile s' durumuna ulaşmanın adım maliyeti $c(a,s,s')$ ile ifade edilir.

Problem çözen etmen

- İyi tanımlanmış problemler ve çözümleri
 - Başlangıç durumu, aksiyonlar, ve geçiş modeli içsel olarak problemin durum uzayını tanımlar.
 - Durum uzayı, düğümlerin durumları, aradaki bağlantıların ise aksiyonları temsil ettiği bir yönlü graf veya ağ tanımlar.

Problem çözən etmenler

- Problem formülasyonu
 - ~ Bir problemin çözümü, etmenin başlangıç durumundan hedef durumuna kadar gitmesini sağlayan aksiyon sırasıdır.
 - ~ Bir çözümün kalitesi yol maliyet fonksiyonu tarafından ölçülür.
 - Optimal (en uygun) çözüm en düşük yol maliyetine sahiptir.
 - ~ Gerçek dünyadaki problemler fazlaşıyla karmaşık olabilir.
 - Örneğin, Arad'dan Bükreş'e giderken birçok farklı faktörü göz önüne alabilirim. Mesela, yolculuk arkadaşları, yolculuk sırasında çalan müzik, yoldaki polis kontrolü var mı, bir sonraki mola yeri ne kadar uzunlukta...
 - ~ Bu faktörleri çözümü araştırırken görmezden geliriz, çünkü asıl problemimiz olan Bükreş'e giden en uygun yol bulma ile alakaları yoktur.
 - Problemi tanımlarken gereksiz detayları dışarda bırakma işlemine **soyutlama** (ing: abstraction) adı verilmiştir.

Problem çözən etmenler

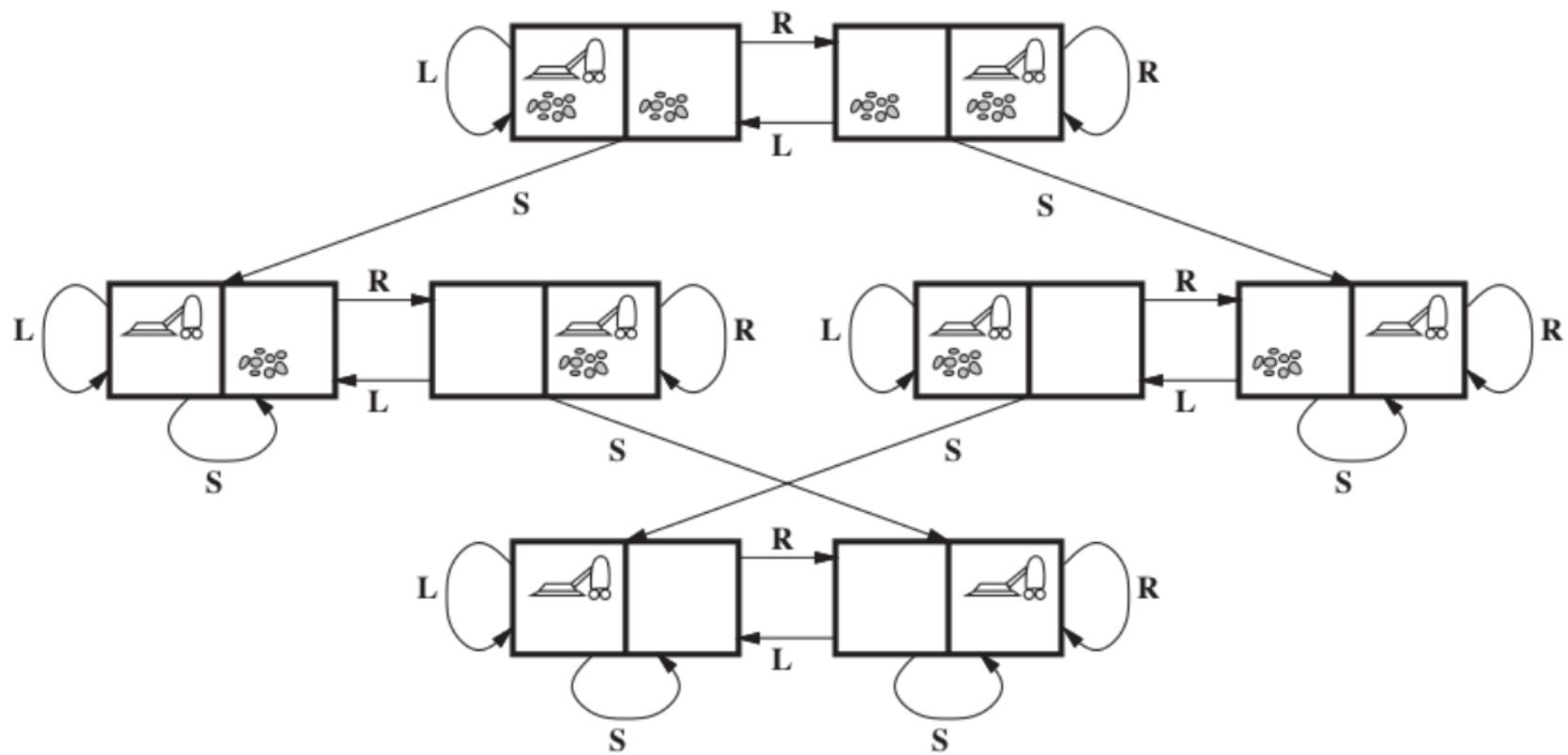
- Problem formülasyonu
 - ~ Durumları soyutlamaya ek olarak aksiyonlar da soyutlanmalıdır.
 - Araba sürme konusunda bir çok detay vardır. Örneğin geçen süre, tüketilen yakıt, oluşturduğu kirlilik vb.
 - Ancak bu detayları problemimizde görmezden geliyoruz.
 - ~ Çözümü oluştururken de soyutlama yapılabilir.
 - Örneğin Arad – Sibiu – Rimnicu – Vilcea – Pitesti – Bükreş yolunda birçok detay vardır. Ancak plan yaparken bunları görmezden geliyoruz.
 - ~ Soyutlama sayesinde daha sade ve anlaşılır çözümlere ulaşabiliriz.
 - ~ Ancak doğru bir soyutlama yapabilmek için konuya hakim olmalı ve gerekiği kadar detayı, problemin çözümünü bozmayacak şekilde, görmezden gelmeliyiz.

Problem çözən etmenler

- Örnek problemler:
 - ~ Elektrik süpürgesi dünyası
 - **Durumlar**
 - ~ Etmen iki lokasyondan birinde olabilir, iki lokasyon temiz veya kirli olabilir.
 - ~ Bu durumda $2 \times 2^2 = 8$ farklı durum mümkün.
 - ~ 2 değil n tane lokasyon olsaydı?
 - **Başlangıç durumu:** Herhangi bir durum başlangıç olabilir.
 - **Aksiyonlar:** sola git, sağa git, temizle
 - **Geçiş modeli:** Bir sonraki slaytta geçiş modelinin tamamı görülmektedir.
 - **Hedef testi:** Her lokasyonun temiz olup olmadığını kontrol eder.
 - **Yol maliyeti:** Her aksiyon 1 maliyet olduğunu farzedersek, yol maliyeti yol içerisindeki toplam aksiyon sayıdır.

Problem çözən etmenler

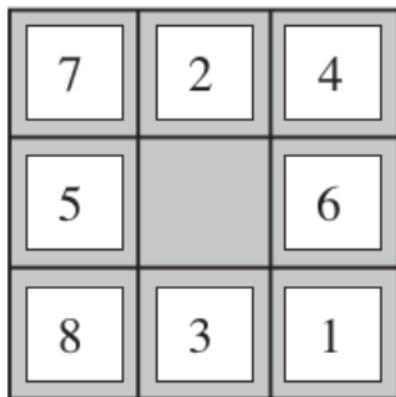
- Örnek problemler
 - ~ Elektrik süpürgesi dünyası

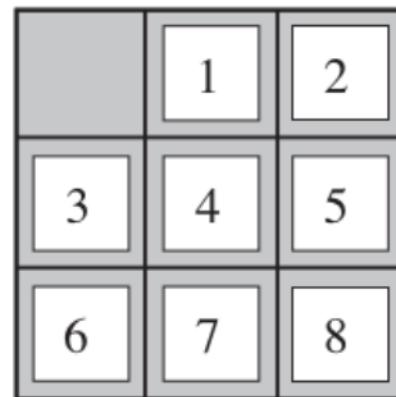
Problem çözən etmenler

- Örnek problemler:

- ~ 8'li bulmaca

Başlangıç durumu

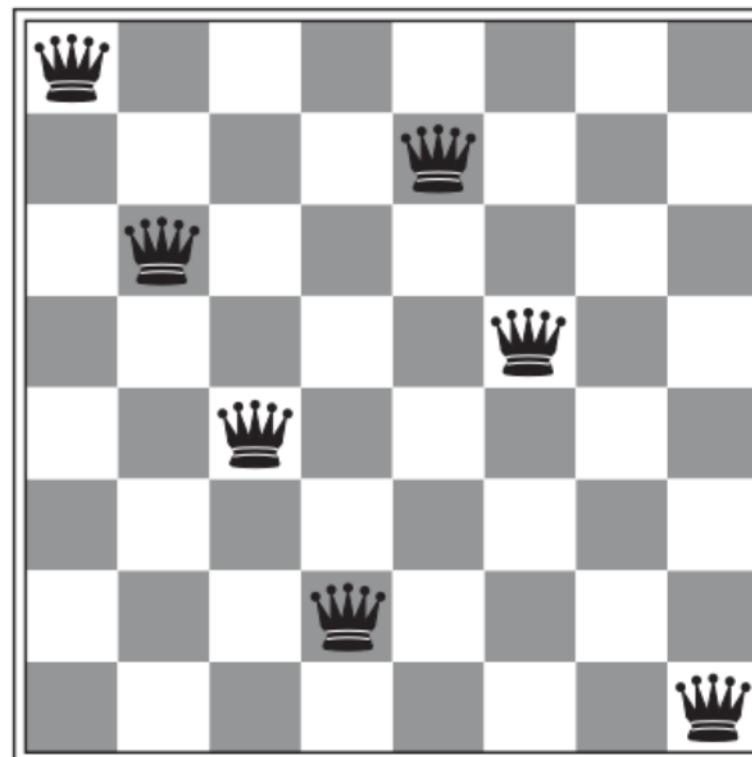
Hedef durumu

Problem çözən etmenler

- Örnek problemler:
 - ~ 8'li bulmaca
 - **Durumlar:** 8 döşemenin bulmacadaki yerleri ve boş olan döşeme
 - **Başlangıç durumu:** Herhangi bir durum başlangıç olabilir.
 - ~ Belirtilen herhangi bir hedef durumuna ancak olası başlangıç durumlarının yarısından ulaşılabilir.
 - **Aksiyonlar:** Bir döşemeyi sağa, sola, yukarı veya aşağı hareket ettirebiliriz.
 - **Geçiş modeli:** Verilen bir durum ve yapılan hamle ile bir sonraki duruma ulaşırız.
 - **Hedef testi:** Bu test şu anki durumun bir önceki slaytta görülen hedef durumu olup olmadığını test eder.
 - **Yol maliyeti:** Her aksiyon 1 maliyet olduğunu farzedersek, yol maliyeti yol içerisindeki toplam aksiyon sayıdır.

Problem çözən etmenler

- Örnek problemler:
 - ~ 8 vezir problemi

Problem çözən etmenler

- Örnek problemler:
 - ~ 8 vezir problemi
 - **Durumlar:** 0 ile 8 arası vezirin satranç tahtasına yerleştirilmiş hali
 - **Başlangıç durumu:** Tahta üzerinde vezir yok.
 - **Aksiyonlar:** Tahtaya boş olan bir pozisyonaya vezir yerleştirme.
 - **Geçiş modeli:** Yeni eklenen vezir ile tahtanın yeni hali oluşur.
 - **Hedef testi:** 8 vezir yerleştirilmiş ve hiçbirinin birbirini tehdit etmemeye durumu
 - ~ Bir başka alternatif
 - **Durumlar:** Soldan başlayarak her sütunda bir vezir, hiçbir vezir birbirini tahdit etmez şekilde oluşacak durumlar
 - **Aksiyonlar:** En soldan başlayarak boş olan sütuna diğer vezirleri tehdit etmeyecek şekilde yeni bir vezir yerleştirme

Problem çözən etmenler

- Gerçek dünyadan örnekler
 - ~ Havayolu yol bulma problemi
 - **Durumlar:** Bir havaalanı ve şu anki zaman
 - **Başlangıç durumu:** Problem tarafından tanımlanır.
 - **Aksiyonlar:** Bir havaalanından belli zamanda kalkan bir uçakla diğer havaalanına ulaşmak
 - **Geçiş modeli:** Bir havaalanından diğerine uçuş gerçekleştirilmesi sonucu sonraki durum oluşur.
 - **Hedef testi:** Problem tarafından tanımlanmış hedefe vardık mı?
 - **Yol maliyeti:** ödenen ücret + bekleme zamanı + uçuş zamanı + gümrük işlemleri + koltuk kalitesi + varış zamanı + uçak tipi + kazanılan bonus ...

Problem çözən etmenler

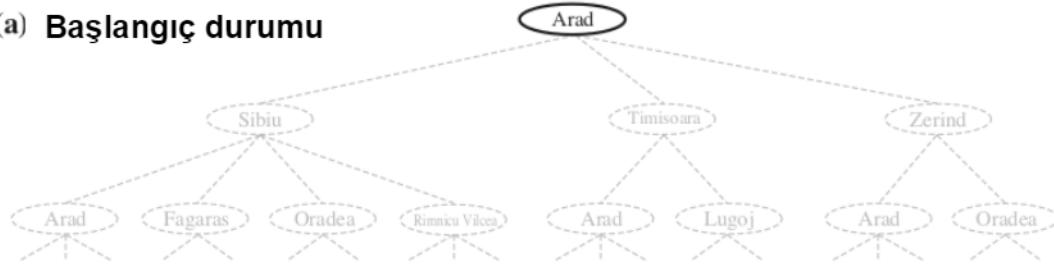
- Gerçek dünyadan örnekler
 - ~ Tur ayarlama problemi
 - ~ Gezgin satıcı problemi (İng: TSP – Travelling salesman problem)
 - ~ VLSI düzeni
 - ~ Robot navigasyonu
 - ~ Otomatik montaj sıralaması
 - ~ Protein dizaynı
 - ~ ...

Çözüm arama

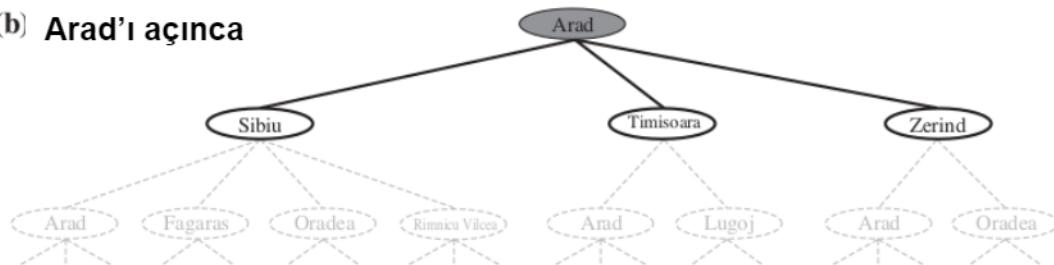
- Şu ana kadar problemleri formüle etmeyi öğrendik.
- Sırada çözümleri oluşturmak var.
- Bir çözüm, aksiyon dizisidir. Çözüm algoritmaları farklı aksiyon dizilerini değerlendirir.
- Başlangıç durumu kök olacak şekilde düşünürsek, aksiyon dizileri bir **arama ağacı** oluşturur.
 - ~ Ağacın dalları **aksiyonları**, düğümleri ise problemin **durum uzayındaki durumları** temsil eder.

Çözüm arama

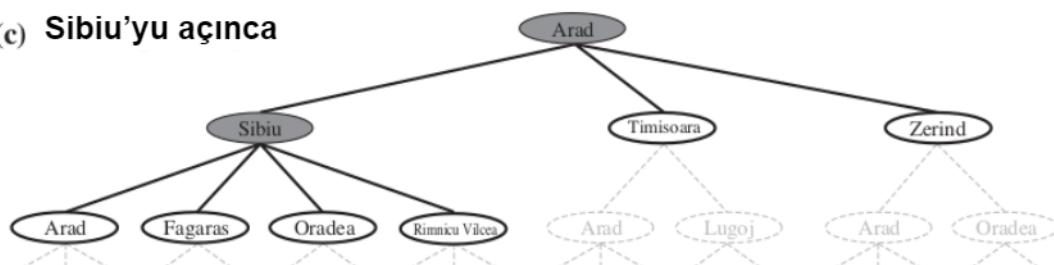
(a) Başlangıç durumu

(b) Arad'ı açınca

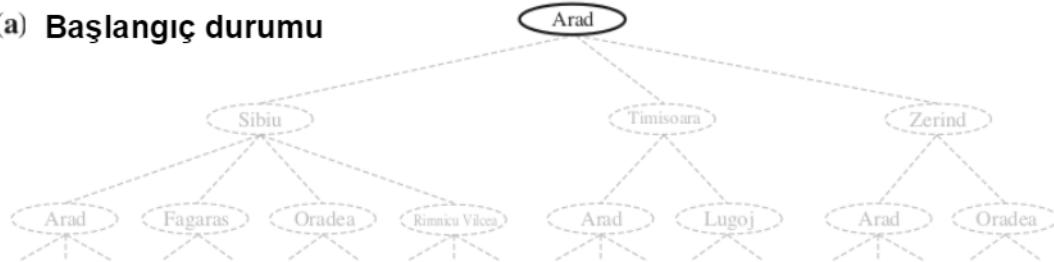
(c) Sibiu'yu açınca

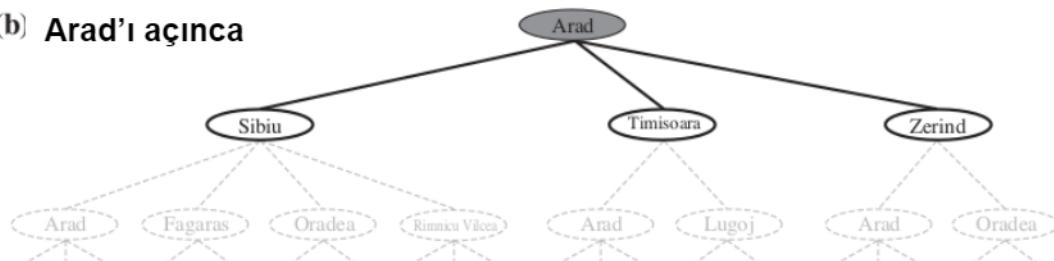
- Ağacın kökü içinde(Arad) durumuna karşılık gelir
- İlk adım olarak hedef durumu olup olmadığını kontrol ederiz
 - ~ Görüldüğü üzere değil
- Öyleyse bir aksiyon almayı değerlendiririz
 - ~ Bunu şu anki durumu açarak yaparız ve yeni durumlar oluşur
- Yeni üç durum açılır
- Şimdi değerlendirmemiz gereken üç yeni durum vardır
 - ~ Bunlardan birini seçmeliyiz.
- Arama bu şekilde yapılır - bir opsiyon seçilir ve diğerleri kenarda bırakılır.

Çözüm arama

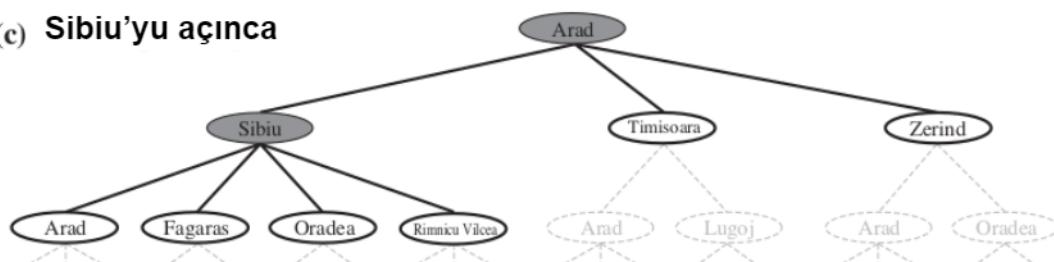
(a) Başlangıç durumu

(b) Arad'ı açınca

(c) Sibiu'yu açınca

- Önce Sibiu'yu seçtiğimizi farzedelim
- Hedef durumu ulaştı mı? Hayır!
- O zaman bu düğümü açarız
- Bu durumda ya yeni açılan dört seçenekten biri seçilmeli yada geri dönüp Timisoara veya Zerind seçilmelidir
 - ~ Belirtilen altı düğüm yaprak düğümleridir.
- Yaprak düğümleri çocukları olmayan düğümlerdir.
- Herhangi bir zamanda elimizde bulunan yaprak düğümler kümesi **sınır** olarak adlandırılır.
- Sınırındaki düğümleri açma işlemi çözüme ulaşınca veya açacak düğüm kalmayınca kadar devam eder.

Çözüm arama

- Düğümleri ne şekilde açtığımız bizim **arama stratejimizi** belirler.
 - ~ Farklı stratejilerle oluşturulmuş algoritmalarla göreceğiz.
- Bazı arkadaşlarımız ilginç bir durumu farketmiş olabilir.
 - ~ içinde(Arad) durumu tekrar ediyor.
 - ~ Döngü içeren yol
- Arama ağaçında döngüler varsa tam ağaçın büyülüğu sonsuz olur.
 - ~ Halbuki ağaçta sadece 20 durum var.
- Arama ağaçları değerlendirme yaptıklarında döngü içeren yolları seçmeyecektir.
 - ~ Çünkü döngüsüz daha kısa bir yol bulmak mümkündür.
- Döngü içeren yollar, bir durumdan başka bir duruma birden fazla yoldan ulaşıldığı problemlerde görülen gereksiz yol (ing: redundant path) kavramının özel bir örneğidir.
- Döngülerin engelenebilmesi için keşfedilmiş düğümler kümesi saklanmalıdır.

Çözüm arama

fonksiyon AĞAC-ARAMA (*problem*) **dönüş** bir çözüm veya çözümsüz sınır düğümleri problemin başlangıç durumuna göre başlat

loop do

if sınır boş ise **then return** çözümsüz

Bir yaprak düğümü seç ve sınırdan bu düğümü sil

if düğüm hedef durumu ise **then return** bulunan çözüm seçili düğümü aç, yeni açılan düğümleri sınıra ekle

fonksiyon GRAF-ARAMA (*problem*) **dönüş** bir çözüm veya çözümsüz sınır düğümleri problemin başlangıç durumuna göre başlat

keşfedilmiş kümeyi başta boş olarak ayarla

loop do

if sınır boş ise **then return** çözümsüz

bir yaprak düğümü seç ve sınırdan bu düğümü sil

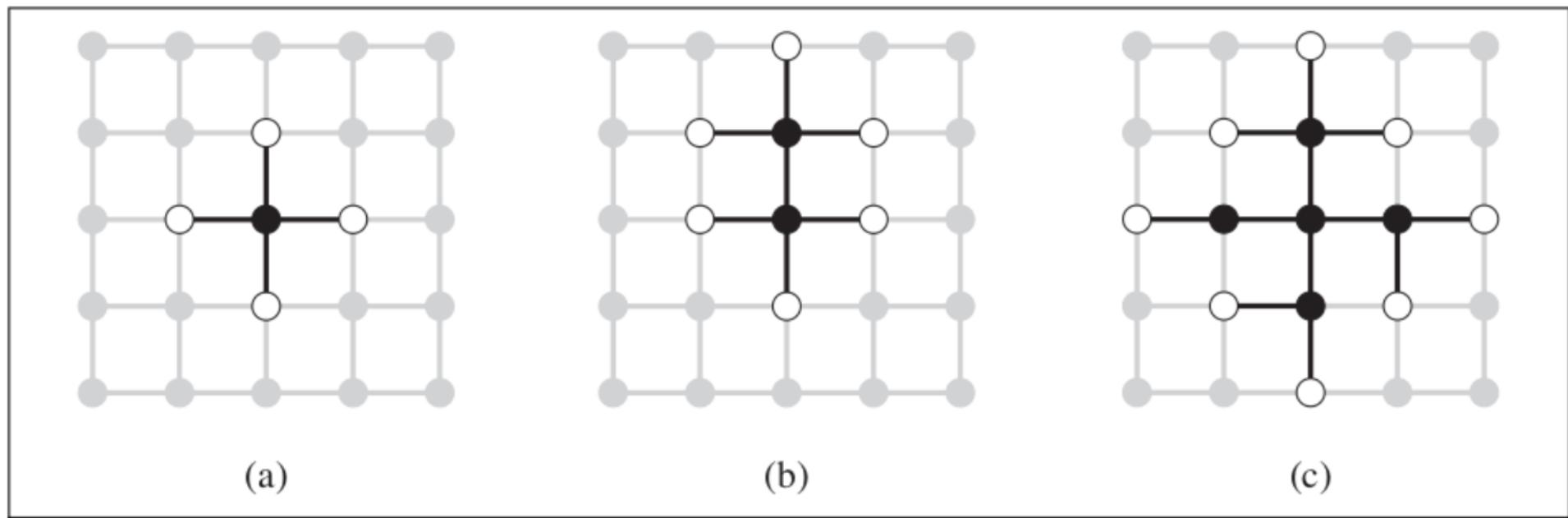
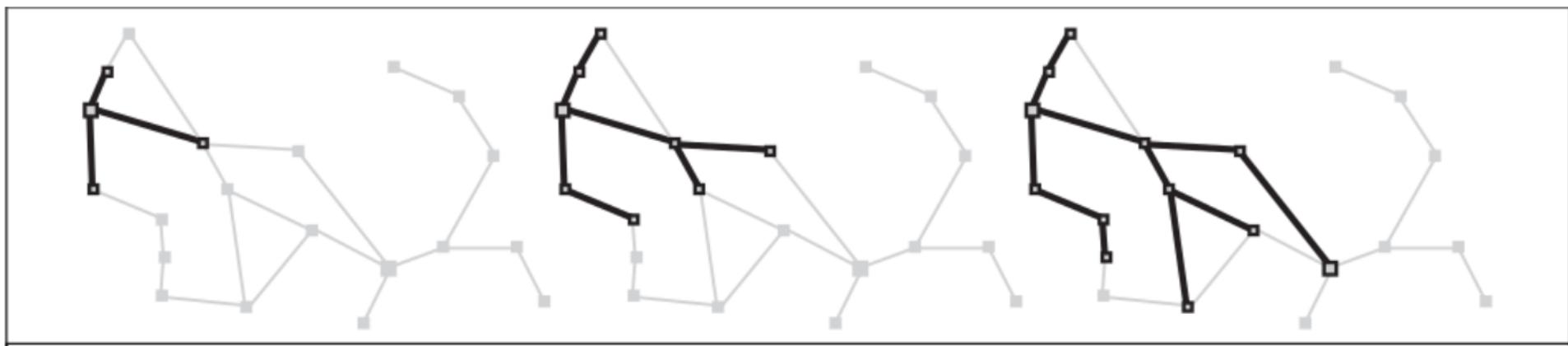
if düğüm hedef durumu ise **then return** bulunan çözüm düğümü keşfedilmiş kümeye ekle

seçili düğümü aç, yeni açılan düğümleri, **sınır içerisinde** veya **keşfedilmiş kümeye değilse** sınıra ekle.

Çözüm arama

- GRAF-ARAMA algoritması ile oluşturulan arama ağaçları her düğümden en fazla bir tane içerebilir.
- Sınır, durum uzayının keşfedilmiş ve keşfedilmemiş kısımlarını ayıran.
 - ~ Başlangıç durumundan başlayarak keşfedilmemiş bir düğüme giden her yol bir sınır düğümünden geçmelidir.

Çözüm arama

Çözüm arama

- Arama algoritmalarının altyapısı
 - ~ Arama algoritmalarının çalışılabilmesi için bazı veri yapılarına ihtiyaç vardır. Bir ağaçtaki düğüm n için aşağı belirtilen 4 yapı bulunur:
 - n.DURUM: düğümün karşılık geldiği durum
 - n.ÜST: arama ağacında düğümü oluşturan düğüm
 - n.AKSİYON: düğümü oluşturmak için üst düğüme uygulanan aksiyon
 - n.YOL-MALİYETİ: maliyet, genellikle $g(n)$ şeklinde gösterilir, başlangıç durumundan düğüme kadar gelen yolun maliyetidir.

Çözüm arama

- Üst düğüm için 4 bileşen belirtildiğinde alt düğüm şu şekilde oluşturulur.

fonksiyon ALT-DÜĞÜM (*problem, üst, aksiyon*) **dönüş** bir düğüm

return aşağıda belirtilen düğüm

DURUM = *problem.SONUÇ(üst.durum, aksiyon)*

ÜST = *üst*, AKSIYON = *aksiyon*,

YOL-MALİYETİ = *üst.YOL-MALİYETİ + problem.ADIM-MALİYETİ(üst.DURUM, aksiyon)*

